

Олег РУДЕНКО

кандидат мистецтвознавства,
доцент Української академії друкарства

ЕКСЛІБРИСИ ОЛЕНИ КУЛЬЧИЦЬКОЇ ДЛЯ БІБЛІОТЕКИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

***Анотація.** Стаття присвячена українському екслібрису, одному з найцікавіших жанрів вітчизняного графічного мистецтва. Досліджується процес створення екслібриса для українського історика Івана Крип'якевича. Береться до уваги творчість Олени Кульчицької та зацікавлення історика мистецтвом екслібриса.*

***Ключові слова:** український екслібрис, творчість, графічне мистецтво.*

Екслібрис є особливим явищем книжкової графіки в Україні. Динамічного розвитку й розквіту мистецтво екслібриса набуває в першій половині ХХ ст., у період національного відродження вітчизняної культури. Серед представників цього напрямку можна відзначити творчість Модеста Сосенка, Георгія Нарбута, Олени Кульчицької, Павла Ковжуна, Ярослави Музики, Олени Сахновської, Михайла Осінчука, Петра Холодного, Миколи Бутовича. Усі вони зробили значний внесок у розвиток вітчизняного екслібриса. Неабияке зацікавлення мистецтвом графіки, зокрема, екслібриса, виникає в історика Івана Крип'якевича, який досліджує і збирає український екслібрис, окрім того, замовляє екслібрис в Олени Кульчицької. У статті розглядаються творчі та наукові надбання історика та мисткині, їхній вагомий внесок до скарбниці рідної культури.

У першому українському альманасі, присвяченому екслібрису, М. Драган зауважував: "... щойно в найновіші часи, коли впали довговічні пута, що сковували вільний розвиток української книжки, відроджується з книжкою і український екслібрис, а відродився він у незвичайно цікавій формі, бо майже виключно в понятті чисто мистецького книжкового знаку" [1, 1]. Маємо низку публікацій, каталоги виставок, що досліджують мистецтво екслібриса [2]. Слід відзначити монументальну працю П. Нестеренка, де автор подає огляд літератури

з предмета дослідження і з жалем зазначає, що “екслібрис, ще не став предметом окремого мистецтвознавчого вивчення” [3, 19]. Графічна творчість О. Кульчицької опрацьована в численних наукових розвідках [4], у збірниках, присвячених творчості художниці. У статтях аналізуються різні види графічної діяльності, даються оцінки працям О. Кульчицької, розглядається життєвий та творчий шлях мисткині.

Іван Крип'якевич, видатний український історик, представник консервативно-державницької школи, усе своє свідоме життя підтримував національні традиції та плевав українську культуру [5]. У часописі “Ілюстрована Україна” І. Крип'якевич зазначав, що “національна культура се вислід праці поколінь, що разом трудилися на спільній основі. Сю основу можемо знайти тільки в нас самих — в доробку минушого життя і в теперішніх наших потребах” [6, 2]. Розуміння того, що без повернення до джерел власної культури неможливо будувати нову культуру, привело його до зацікавлення образотворчим мистецтвом і, зокрема, екслібрисом. Учений не тільки цікавився, але й збирав колекцію та досліджував екслібрис. П. Нестеренко вказує на його “особливо вагомий внесок до вивчення історії українського екслібриса, як мистецького явища” [3, 12]. І. Крип'якевич 1925 р. пише статтю, у якій дає визначення екслібрису: “в найзвичайнішій формі се карточка, з написом “exlibris” і назвиськом власника” [7, 17]. Також виокремлює суперекслібрис, характерний для старих книг, які мають оправу. На відміну від інших дослідників довоєнного часу, які не опрацьовували пізніше цю тематику, І. Крип'якевич продовжує вивчення екслібриса й після Другої світової війни. Історик розуміє всю складність радянської системи та небезпеку, яка чатує на кожного під виглядом єдиноправильної ідеологічної орієнтації. Багато нереалізованих проєктів залишилися в шухляді, але вчений таки працює. Як зазначає дослідник екслібрису П. Нестеренко, 1963 р. у Львові з ініціативи історика “було проведено спеціальний семінар і влаштована виставка львівського екслібриса в обласному архіві” [3, 14]. Був то останній рік праці І. Крип'якевича на посаді директора Інституту суспільних наук АН УРСР, і є в тому щось символічне, що на закінчення своєї кар'єри вчений

організовує такий захід. Роком пізніше, вже на пенсії, впорядковуючи власні архіви, він друкує наукову розвідку “Львівські бібліотечні знаки”, яку, напевно, з огляду на радянську цензуру, вмістив у звичайному Науково-інформаційному бюлетні [8]. Дві статті про сучасне йому графічне мистецтво відділяє майже сорок років: перша написана 1925 р., коли був молодим, а друга 1963 р., коли вже став статечним сивочолим чоловіком. Окрім цих статей, з'являється низка публікацій, присвячених графіці та техніці, якою часто послуговувався екслібрис у давні часи — деревориту.

Перша стаття — “Український дереворит і твори Олени Кульчицької” — була результатом зацікавлення історика статтю О. Кульчицької в контексті розвитку графічного мистецтва. Наслідком наукових зацікавлень дослідника стало те, що він забажав мати власний екслібрис в техніці деревориту авторства художниці. Адже, як пише І. Крип'якевич “дереворитництво се найстарша форма графічного мистецтва, найдавніший спосіб відтворення образів за поміччю друку” [9, 419]. Тут розглядає історичний розвиток техніки деревориту в світовому контексті, цій темі присвятить і кілька пізніших публікацій (зокрема, буде аналізувати творчість Никодима Зубрицького, який “у Львові був діяльний як дереворитник, вирізував численні картинки до церковних видань Ставропігії” [10, 62]). І. Крип'якевич мріє створити великий словник українських граверів і публікує матеріал про 15 графіків, серед яких відомості про призабутих граверів по дереву Александра Залозецького, Діонісія Сінкевича, Василя Ушакевича [11, 22]. Заохочує українських науковців до дослідження інвентарних книг друкарні Ставропігійського братства, де можна знайти значний архівний матеріал про виконання гравюр, їхні назви, а також соціальний статус граверів [12, 1]. Історик надає дереворитам О. Кульчицької особливе значення в контексті українського образотворчого мистецтва, розглядає її творчість, залучаючи світову мистецьку спадщину: дереворити Альбрехта Дюрера, Ганса Гольбейна-молодшого. Перекидає цю лінію європейського розвитку до українських земель і вирізняє київських і львівських майстрів XVI — XVIII ст. О. Кульчицька

перша відроджує на початку ХХ ст. призабуте графічне мистецтво деревориту, який вкорінений в українську культуру. І. Крип'якевич, аналізуючи доробок мисткині, підкреслює: “тепер приходиться артистка, що підіймає забуту нитку традиції і продовжує давнє діло. Чи ж будучий історик дереворитництва не буде розпочинати її іменем розділу свого мистецтва?” [9, 424]. На підтримку своєї тези аналізує цикл дереворитів художниці “Українські Січові Стрільці 1914-1915”.

Те, що в той час О. Кульчицька плідно працює в техніці деревориту, підтверджують також слова мисткині з листа 1918 р. до В. Гнатюка, де вона стверджує, що “всі вільні хвили, які тепер маю, зуживаю на друкування дереворитів...” [13, 83]. Художниця, окрім екслібрису в техніці деревориту для І. Крип'якевича, циклу естампів “Українські Січові Стрільці 1914-1915” (1915), створює цикл “З історії княжих часів” (1918). Завідувач Художньо-меморіального музею О. Кульчицької Любов Кость підкреслює, що “гравюра є визначальною для розуміння даного періоду у творчості О. Кульчицької, суть якого полягала у переосмисленні художньо-образної стилістики давнього українського дереворізу, народної гравюри, що стилістично проявилися у графіці періоду 1915-1920 рр.” [14, 451]. Дереворит стає однією з улюблених технік О. Кульчицької, в якій вона може виражати свої національні почуття. Упродовж життя мисткиня розвиватиме техніку ксилографії, створить низку оригінальних гравюр, серед яких одним з найцікавіших буде цикл естампів 1936-1937 рр. “Святі Української церкви”. Оксана Шпак, досліджуючи ці дереворити, зауважує, що манера виконання дереворитів має “немало спільних рис з народними гравюрами на склі, а також українською книжковою графікою XVII — XVIII ст.” [15, 48].

Микола Голубець пишучи огляд галицького мистецтва за сто років, відзначає, що перші роки світової війни дали О. Кульчицькій “невичерпані джерела для змалювання злиднів, кривд, несправедливості і болючих несподіванок...” і власне в той час постав перший цикл “реалістичних в своєму зложенні, але уже з самої природи матеріалу стилізованих дереворитів...”, які були відгомонам всего того страхіття...” [16, 151]. Деревори-

ти О. Кульчицької виставлялися не тільки у Києві (1913), у Львові (1918), але й поруч з олійними та акварельними творами були показані 1916 р. також у Відні. Голубець відзначить, що Кульчицька “...весь засіб вродженої і набутої культури, усю жіночу ніжність і тонкість виразу вложила в графіку” [16, 151]. А П. Ковжун додасть, що “вся мистецька діяльність О. Кульчицької відзначається передусім тим, що вона вперше у Галичині, після спроб Панькевича, піднесла графіку, особливо ілюстрацію, на висоту артистизму” [17, 125].

Власне графіка була для О. Кульчицької способом не тільки виразити власні ідеї, але й вплинути на глядача. Для її створення не потрібно багато часу, до того ж відбитки можна швидко розповсюдити. У зв'язку з цим мисткиня зазначала, що графіка належить до особливої сфери образотворчого мистецтва і “є для нашого громадянства під теперішню хвилю найбільше відповідна”, адже “може сказати більше про події кожної хвили, події, які переживає дана нація” [18, 5]. О. Кульчицька надавала мистецтву особливе, виняткове становище. Щоби зрозуміти мистецтво, потрібно мати смак та відповідне естетичне виховання. Того, хто хоче осягнути прекрасне, художниця прирівнює до мандрівника, який прямує на вершину гори, долаючи великі труднощі. Він має бути не тільки фізично приготовленим, “але мусить також підготувитись до уміння повного відчуття краси верхів і мусить занести там в гору внутрішні, духовні цінності” [18, 2].

Кожен народ намагається через мистецтво виразити найсокровенніші, найвеличніші почуття. Серед багатих духовно народів є українська нація, адже має сильні джерела власної культури. Завдання художника — розвивати та примножувати культурні здобутки попередніх віків. Виняткове становище серед різних видів мистецтва посідає графіка, яка може швидко, за допомогою “декількох” штрихів проілюструвати актуальні події сьогодення. Графіка оперує лінією, знаком, символом, шрифтом, зіставленням “певних ліній в рисунок, який зображує окруження людини”, або ж саму людину [18, 5]. Понад те, артистична графіка не обмежується рисунком художника задля власного естетичного задоволення. Митець повинен думати про те, як цей рисунок можна розмножити, щоби він був доступний

іншим. Графіку вирізняє від інших видів образотворчого мистецтва те, що вона є дешевою, а по друге, що художник може виготовити кліше і видрукувати значну кількість творів, адже “вартість кожного такого друку є така сама як оригіналу, бо це праця рук артиста і безпосередньо передає творчі його замисли” [18, 8]. Тому естетичне значення графіки у вихованні смаку людини набагато вище від, наприклад, олійного живопису. В олійному малярстві існує тільки один оригінал, а репродукція є його не найкращим відображенням. О. Кульчицька виділяє три види художньої графіки: дереворит, офорт і літографію.

Невипадково є те, що власне в одній зі згаданих технік, а саме деревориті, замовляє І. Крип’якевич виконання екслібриса. Адже, як свідчать його мистецтвознавчі розвідки, “дереворитництво се найстарша форма графічного мистецтва, найдавніший спосіб відтворювання образів за поміччю друку” [9, 419]. І. Крип’якевич розумів значення визвольних змагань за українську справу в другому десятилітті ХХ ст. і те, що “наші часи, се переломова епоха в розвитку української культури” [6, 2]. Для нас є очевидним, що, захоплюючись графічним мистецтвом художниці, доробок якої достойно оцінили нащадки, він розумів її виняткове місце для національної культури. Слід відзначити, що створення деревориту для І. Крип’якевича випереджав докладний пошук мисткинею композиції та художнього образу. Адже, як влучно зауважує Д. Степовик, екслібрис є своєрідним “портретом” особи, для якої він робиться, “це високомистецький ярличок, або віньетка з ім’ям власника і зображенням чогось такого, що характеризує особу цього власника, його інтереси, улюблену справу” [19, 6]. Отже, спробуємо простежити окремі аспекти композиційних пошуків цього екслібриса в контексті творчості художниці.

Перед безпосереднім переходом до роботи в матеріалі, О. Кульчицька виконала кілька ескізів тушшю і пером, адже мала це бути композиція, що передавала сутність особи історика, його життєві зацікавлення. Перший малюнок зображує вежу і стрільця у вишитій сорочці, який підносить лук зі стрілою (іл. 1). Цей варіант не сподобався відразу, зрештою, про це свідчать написи в нижній частині під екслібрисом, зроблені

рукою І. Крип’якевича: “Голова не гарно” та “х” “завеликий”. Історикові був не до вподоби ракурс обличчя з пробором волосся ззаду, а також фігура, яка занадто контрастувала своєю масою відносно маленької вежі на задньому плані. Не до вподоби був “за великий” орнамент вишивки, у вигляді хрестиків. Наступна графіка зображує хлопця, який сидить під деревом і грає на сопілці. Перед ним вдалині видніється вежа (іл. 2). Щодо цієї композиції, то, напевно, вона була відкинута з огляду на те, що мала ілюстративний та музично-пасторальний характер, до того ж в слові “бібліотека” була пропущена літера “о”. Слід звернути увагу з якою любов’ю мисткиня малює природу. Любов до природи і до прекрасного О. Кульчицькій прищеплював з дитинства батько, “який так дуже любив природу й умівчити пізнавати її” [20, 10], звертав увагу на найдрібніші речі, які оточували людину, особливо любив квіти. Можливо тому художниця є дуже спостережливою і так дбайливо малює кожне дерево чи рослину, передаючи його фактуру, прожилки на листках, гілки дерева. “Краса квітів, кущів, квітучі в саду дерева, справді не-свідомо, але глибоко зайшли в мою дитячу душу”, — писала у спогадах О. Кульчицька [20, 10]. Таке ставлення до навколишнього світу ми побачимо також в інших працях мисткині.

Третій ескіз показує жінку в темній накидці, яка оперлася на одне коліно (іл. 3). У руках вона тримає символи влади: булаву та меч. У цьому екслібрисі бачимо зажурену над долею України жінку, передано психологічні характеристики постаті, але, як і в попередніх, бракує відповідної державницької символіки.

Остаточний варіант екслібриса зображує князя Данила Романовича в підбитій хутром мантії, накинутій поверх лицарських обладунків, який тримається однією рукою за вежу, а другою спирається на меч. На голові у нього королівська корона. За історичними переказами, нею коронував Данила папа Інокентій IV на короля Галицько-Волинської держави, а по суті — тодішньої Русі-України. На підготовчому ескізі художниці Іван Крип'якевич своєю рукою внизу дописав: “мітра?” (іл. 4). Тут напевно йшлося про пошуки самого історика, адже, за однією з версій, корона була перероблена на мітру для перемиських єпископів і слугувала за символ духовної влади [21, 103]. В остаточному варіанті екслібриса для

І. Крип'якевича бачимо, як художниця докладно продумує написання слів “З бібліотеки Івана Крип'якевича”, використовуючи шрифт з книжкових взірців рідної культури (іл. 4). Це буде характерно для художниці, яка в своїх ранніх гравюрах використовує “написи, виконані стилізованим півустановом” [14, 452].

Однією з перших в Галичині на початку століття Олена Кульчицька відродила техніку деревориту, підготувала ґрунт і дала поштовх для розвитку та нових пошуків у цій царині мистецтва. Вона відроджує не тільки дереворит, але й інші види гравюри, використовуючи та наслідуючи забуті джерела, серед яких — найкращі зразки оформлення рукописної та друкованої книги, народної гравюри. Мисткиня відкриває нову сторінку в графіці західноукраїнських земель. Її високохудожня майстерність і смак виявляються не тільки в тематичних працях у великих циклах естампів, але й менших, приватних замовленнях, як, наприклад, у екслібрисі, виконаному для І. Крип'якевича.

На прикладі розглянутих ескізів бачимо, як проявився та-

З БІБЛІОТЕКИ

ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

лант мисткині у створенні композиції, яка характеризує постать історика-державника, відображає світогляд та переконання, є його візитною картою. Олена Кульчицька знаходить вдале вирішення — образ Данила Галицького як втілення легітимного героя-короля, людини європейського рівня, що під своїм проводом об'єднав українські землі та протистояв татарській навалі. Для І. Крип'якевича, тонкого знавця і збирача екслібриса, це була нагода замовити екслібрис у художниці, яка перебувала в той час серед найвідоміших графіків Західної України. Важливим було те, що О. Кульчицька виконала екслібрис у техніці деревориту, який І. Крип'якевич досліджував і високо цінував, а також вбачав у творчості художниці продовження надбань українського естампу минулих століть.

1. Драган М. Сучасний український екслібрис // Екслібрис. Збірник асоціації незалежних українських мистців. Вип. 1. — Львів: Ізмарад, 1932. — С. 10-21.
2. В'юнник А. Український радянський книжковий знак. EXLIBRIS. Каталог виставки (1918-1964). — К.: Мистецтво, 1965. — 41 с.; В'юнник А. Екслібриси українських художників. Альбом. — К.: Мистецтво, 1977. — 246 с.
3. Нестеренко П. Історія українського екслібриса. — К.: Темпора, 2010. — 328 с.
4. Кость Л. Життя у творчості // Галицька брама. — № 9-10 — С. 2-8; Кость Л. Естетичні й духовні доміанти львівського періоду творчості (1939-1944) Олени Кульчицької // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. — 2010. — Вип. 7 (12). — С. 227-235; Волошин Л. Із плеяди творців українського модерну: Олена Кульчицька // Галицька брама. — № 9-10 — С. 9-14; Кіс-Федорук О. Графіка Олени Кульчицької // Артклас. — 2007. — № 3-4. — С. 18-20; Сусак В. Графіка Олени Кульчицької у збірці Ярослави Музики // Народознавчі зошити. — 2001. — № 1 (37). — С. 118-127.
5. Дашкевич Я. Іван Крип'якевич — історик консервативно-державницької школи // Україна: культурна спадщина. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. — Львів: Інст-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2001. — С. 715-730.
6. І. К. [І. Крип'якевич] // Ілюстрована Україна. — 1913 — № 3. — С. 2.
7. Крип'якевич І. Екслібрис на Україні в XVII — XVIII вв. // Стара Україна. 1925 — № I-II. — С. 17-18.
8. Крип'якевич І. Львівські бібліотечні знаки. Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. — 1963. — № 2. — С. 7-10.
9. Крип'якевич І. Український дереворит і твори Олени Кульчицької // Шляхи. — 1916. — № 12-14. — С. 419-424.
10. Крип'якевич І. З історії української графіки. Никодим Зубрицький // Світ. — 1917. — № 4. — С. 61-64.
11. Крип'якевич І. Причинки до словника

українських граверів // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 4 (13). — С. 22-25. **12.** Крип'якевич І. До історії львівської гравюри в XVII в. // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 1 (14). — С. 80-83. **13.** Кирчів Р. Листування Володимира Гнатюка з Оленою Кульчицькою // Народознавчі зошити. — 2001. — № 1 (37). — С. 80-89. **14.** Кость Л. У пошуках українського Мойсея (ілюстрації О. Кульчицької до поеми І. Франка "Мойсей") // Збірник праць кафедри української преси. — 2001. — Вип. 4-6. — С. 448-457. **15.** Шпак О. Олена Кульчицька і традиція українського деревориту // Народознавчі зошити. — 2001. — № 1 (37). — С. 46-48. **16.** Голубець М. Сто літ галицького малярства. 1804-1904 // Стара Україна. — 1925. — № 7-10. — С. 140-153. **17.** Павло Ковжун. Творча спадщина художника: матеріали, бібліографічний довідник / упоряд. Яцив Р., Мельник І. — Львів: [б. в.], 2010. — С. 124-125. **18.** Кульчицька О. Конспект "Графіка одна із ділянок мистецтва" // Архів ХММ О. Кульчицької. — А-Г/12. 200(1)-200(18)-г/12. — К. 1-17. **19.** Степовик Д. Екслібрис — портрет-символ цивілізованої людини (передмова) // Нестеренко П. Історія українського екслібриса — К.: Темпора, 2010. — С. 6-7. **20.** Кость Л. Хронологія творчості Олени Кульчицької (емоції, мотиви, точки). 1908-1940. Спогади О. Кульчицької // Народознавчі зошити. — 2001. — № 1 (37). — С. 6-25. **21.** Король Данило Галицький у пам'ятках історії та культури / Автори-упоряд. Б. Гаврилів, І. Миронюк. — Івано-Франківськ: Плай, 2009. — 180 с.

Annotation

Rudenko Oleh. Ex Libris of Olena Kulchytska for Ivan Krypyakevych library.

The article deals with Ukrainian Ex Libris, which is one of the most interesting genres in national graphic art. The process of creation of the bookplate by Olena Kulchytska for a prominent Ukrainian historian Ivan Krypyakevych is being studied. The research focuses on the artist's works and the historian's interest in xylography.

Key words: *ex libris, woodcut (xylography), creativity, graphic arts, artist, art, national.*

Аннотация

Руденко Олег. Экслибрисы Елены Кульчицкой для библиотеки Ивана Крипякевича. *Статья посвящена украинскому экслибрису, одному из наиболее интересных жанров отечественного графического искусства. Исследуется процесс исполнения Еленой Кульчицкой экслибриса для выдающегося украинского историка Ивана Крипякевича. Принимается во внимание творчество художницы, а также интерес историка к искусству экслибриса.*

Ключевые слова: *украинский экслибрис, творчество, графическое искусство.*